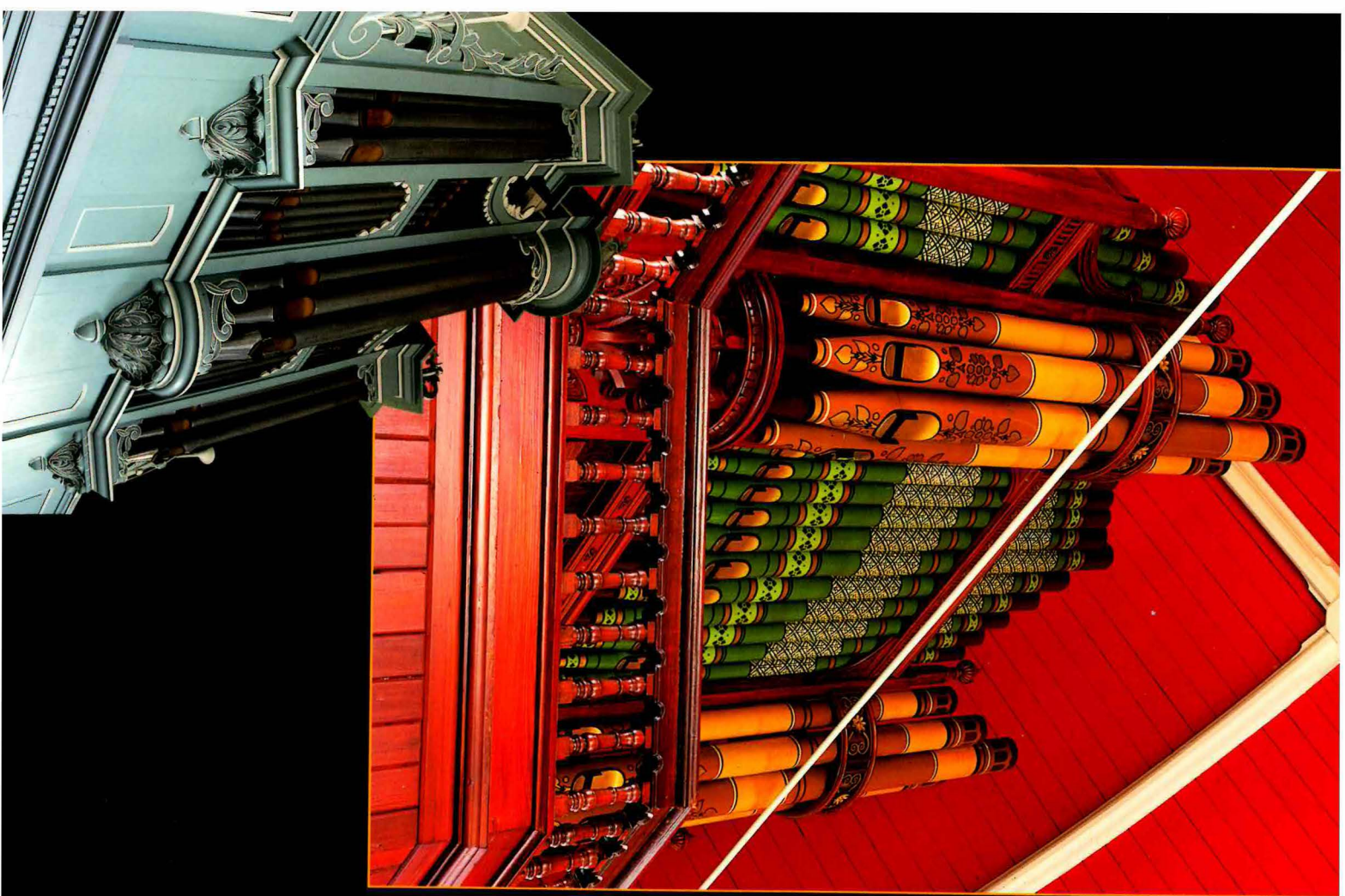
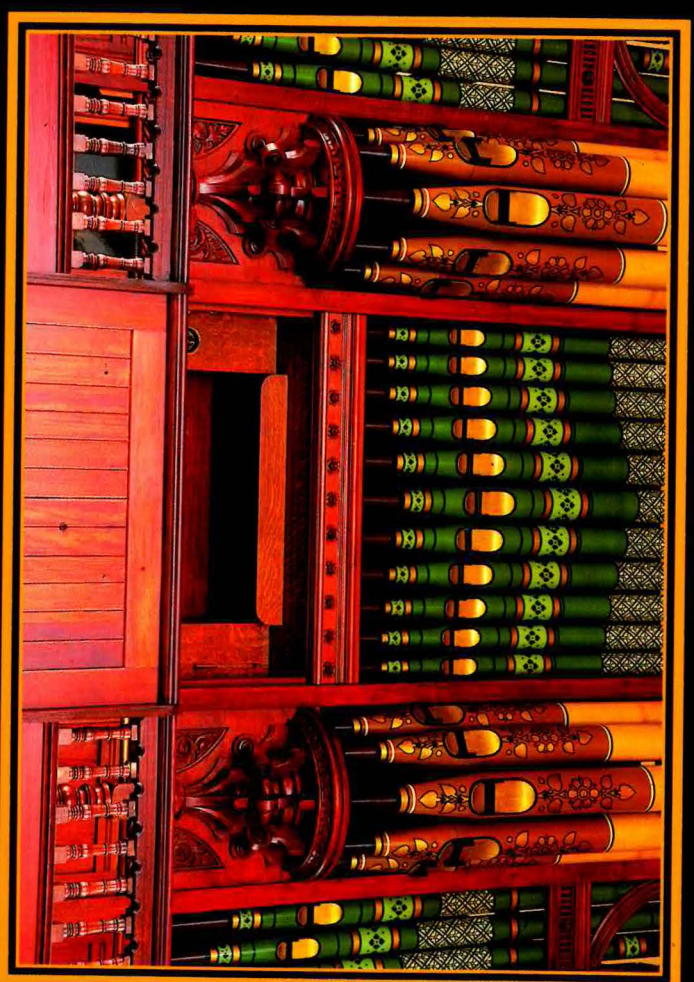

HET CONACHER-ORGEL
IN DE HERVORMDE KERK TE DRIEL

**HET CONACHER-ORGEL
IN DE HERVORMDE KERK TE DRIEL**

Redactie: Carel van Gestel

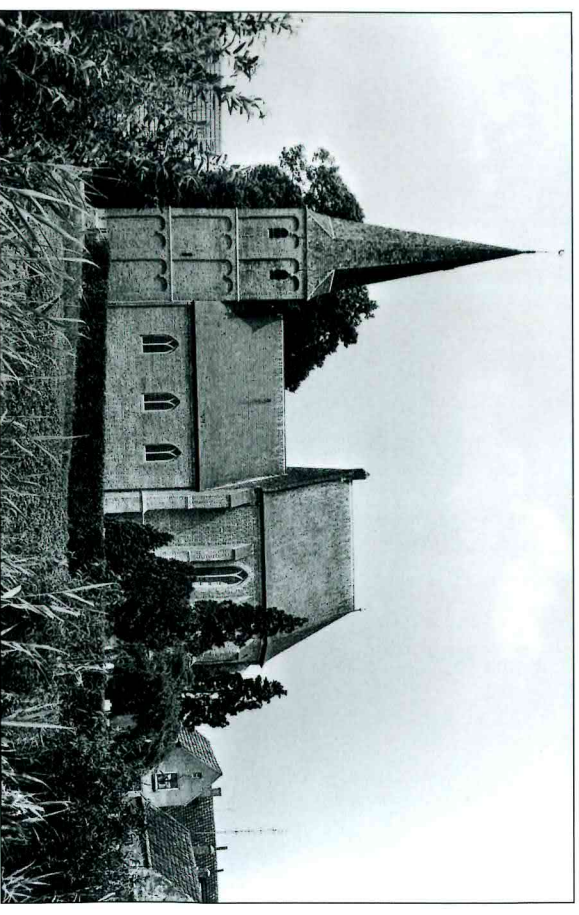
Uitgegeven ter gelegenheid van de ingebruikname van het Conacher-orgel
in de gerenoveerde Hervormde Kerk te Driel, Pinksteren 2003.

Enkele woorden vooraf...

- door Freek Witlaar, Jaap van Merkerk en Carel van Gestel -

De kerk

Het schip is het oudste gedeelte van de kerk, vermoedelijk ontstaan vóór de 13de eeuw en voortgekomen uit een oude kapel, behorende bij de voormalige Frankisch hof, de tegenwoordige woonwijk Oldenhof. Het hoge koor kwam tot stand in de 15de eeuw en geeft duidelijk een Gotische bouwstijl te zien. Ook de fraai gelede toren stamt uit die tijd. Zo omstrond het kerkgebouw in zijn huidige vorm, ingewijd in

*De Hervormde Kerk van Driel na de laatste restauratie, die plaatsvond tussen 1963 en 1966.
(ansichtkaart)*

Omslagfoto voorzijde:

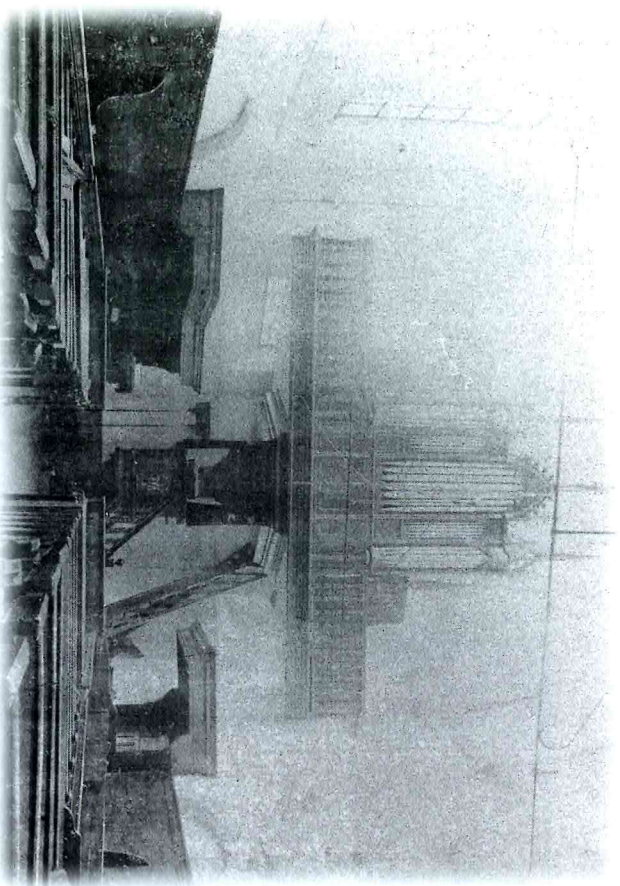
De fraai beschilderde frontpijpen van het bijna voltooide orgel, 16 mei 2003.

Omslagfoto's achterzijde:

Het orgel van Standaard en het orgel van Conacher, voor oog en oor een wereld van verschil.

(foto's omslag CWG)

1467. In de nacht van 11 juni 1915 werd de kerk na blikseminslag geïstereerd door een felle brand, waarbij het gehele interieur en het dak in vlammen opgingen; de toren bleef wonderwel gespaard. De wederopbouw liet niet lang op zich wachten, want reeds op de tweede paasdag van 1916 kon de kerk in een middagdienst weer feestelijk in gebruik worden genomen. Vanaf dat moment wordt het interieur gedomineerd door een indrukwekkende kansel, gemaakt in 1714 en afkomstig uit het Augustijner klooster in het Belgische Hasselt. Voor meer gegevens over de geschiedenis van de kerk en zijn interieur leze men het boekje 'Rondom een oude dorpskerk', geschreven door J. van Dullemen.

Het interieur van de kerk vóór de brand van 1916; boven de kansel liet Van Puffelen-orgel. (archief kerkvoogdij)

Het eerste orgel

Voor zover bekend werd het eerste orgel in de Hervormde Kerk te Driel in 1871 gebouwd door orgelmaker Karolus Marinus (Karel) van Puffelen uit Zaltbommel. Deze had zich in 1856 geassocieerd met N.A. Naber, de tweede zoon van de bekende orgelbouwer C.F.A. Naber, door wie onder andere het befaamde orgel in de Joriskerk te Amersfoort is gebouwd. De samenwerking, onder de firmaaam N.A. Naber & Cie te Zaltbommel, duurde echter niet lang, want reeds in 1859 besloot Van Puffelen als zelfstandig orgelmaker verder te gaan. Uit genoemde periode stammen onder meer de fraaie orgels in Buurmalsen en Herwijnen.

De dispositie (klanksamenstelling) van het instrument in Driel is helaas niet bekend. Een uitbreiding van het orgel wordt in 'De Betuwe' als volgt omschreven: "Op 17 mei 1895 werd de gemeente verblijd met de vergroting van het orgel met een register Klarinet 8 voet; dit is een geschenk van de organist Ruiger Voet en werd vervaardigd door de heer G. van Druuten, orgelmaker te Hemmen." De laatste was, evenals Van Puffelen, een regionaal werkende orgelmaker.

Een oude afbeelding van vóór de brand in 1916, waarbij het orgel redeloos ten onder ging, geeft een vaag te onderscheiden beeld van het destijds aanwezige interieur en orgel. Op deze foto zien we in de ronding van het koor de preekstoel en daarboven, op een apart balkon, het orgel. Dit is door middel van een zeer steile trap achter de preekstoel te bereiken. Helaas ontbreken verdere gegevens van dit instrument, dat bij de brand van 1915 redeloos verloren ging.

Het tweede orgel

De kerk werd herbouwd, waarbij het nieuwe orgel niet langer een plaats kreeg in het koor van de kerk, maar er tegenover, op een galerij tegen de torenwand. Op 24 april 1916 werd dit instrument feestelijk in gebruik genomen. Het betrof een eenklaviers balustradeorgel, naar 'de eischen des tijds' gemaakt met gebruikmaking van goede materialen. Het was afkomstig uit de orgelfabriek van A. Standaart, in 1904 opgericht te Rotterdam. De firma, die in 1923 naar Schiedam verhuisde en een grote productie heeft gekend, ging in 1935 failliet.

Het instrument bezat een pneumatische kegelade (een door middel

van luchtdruk bediende kleppenkast), met pijpwerk van orgelmetaal, een legering van lood en tin; de Bourdon 16' was vervaardigd van grenenhout. Eveneens aanwezig was een handpompinstallatie waarmee voor de benodigde orgelwind gezorgd kon worden. In later tijd, vermoedelijk rond 1950, werd een elektrische windmotor geplaatst, zodat men niet langer afhankelijk was van handkracht voor de benodigde orgelwind. Het front van het orgel was karakteristiek voor Standaard; een aantal malen heeft hij dit ontwerp toegepast. De dispositie van het orgel zoals die de laatste decennia was, luidt:

Manuaal (C-f3):

Prestant	8'	Roerfluit	8'
Bourdon	16'	Viola di Gamba	8'
Octaaf	4'	Mixtuur	2-4 st
Quint	2 2/3'	Woudfluit	2'

Pedaal (C-d1):

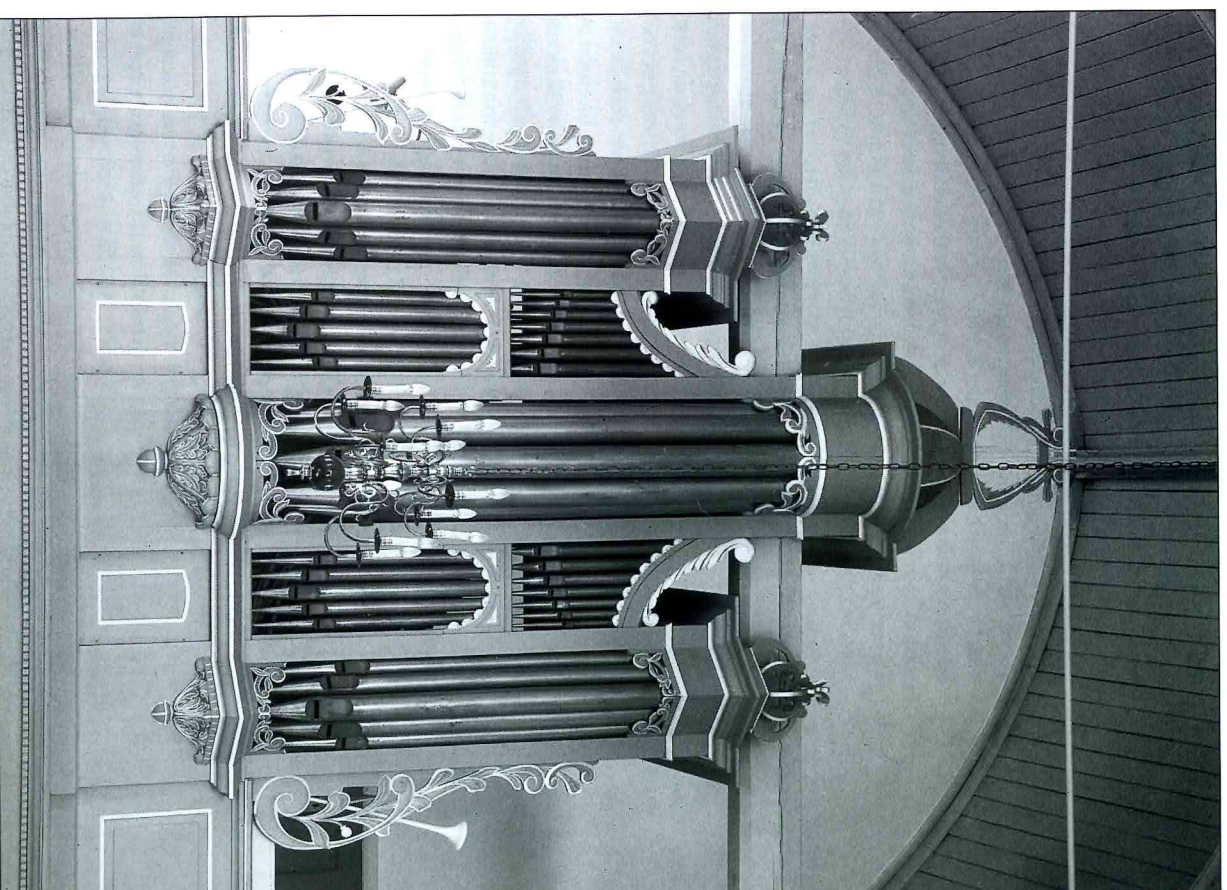
Subbas 16' (transmissie Bourdon 16')

Diverse: tremulant, pedaalkoppel, octaafkoppel manuaal, vier vaste registercombinaties.

Wijzigingen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog liep het kerkgebouw nogal wat schade op. Kapotte ramen zorgden voor veel vocht in het interieur, en dat kwam het orgel vanzelfsprekend niet ten goede. Na de oorlog werden de kerk en het interieur weer hersteld. Bij de renovatie en modernisering in de jaren zestig verloor het orgel zijn oorspronkelijke, bruine kleur; een zachte tint turquoise kwam er voor in de plaats. Korte tijd later vond een herintonatie van enkele registers plaats, waarbij het oorspronkelijke klankarakter van het instrument werd gewijzigd.

Het orgel heeft zo jarenlang met zijn klanken de eredienst ondersteund en enkele generaties zien komen en gaan. Het verkeerde al die tijd in een aardige conditie en, hoewel de eerste tekenen van ouderdom en slijtage zich reeds onontkoombaar hadden aangediend, bleef het instrument redelijk betrouwbaar functioneren. Totdat halverwege de jaren negentig de verwarming van de kerk werd vernieuwd. De

Het laatste staatsieportret van het Standaard-orgel, 15 september 2002. (foto CvG)

nieuwe ketels deden hun werk zoals mocht worden verwacht en er kon weer stevig worden gestookt. Maar ook dit voordeel had een nadeel...

Het jaar 1999 zal door velen niet licht worden vergeten. Nadat het orgel zich al eens eerder van zijn onwillige kant had getoond, wat met passende maatregelen door orgelbouwer of vrijwilligers kon worden gecorrigeerd, werd door de nieuwe verwarming een versneld en bovendien onomkeerbaar afbraakproces in gang gezet. Het aantal storingen nam in snel tempo toe, hetgeen als gevolg had dat het orgel soms bijna onbespeelbaar was. Bij een overvolle uitvaartdienst viel het zelfs geheel stil...

Orgelcommissie

Het moge duidelijk zijn dat deze trieste gebeurtenis de aanleiding was een commissie in het leven te roepen die als opdracht kreeg de kerkvoogdij te adviseren over de te nemen maatregelen betreffende het orgel. Want dat er iets moest gebeuren stond inmiddels wel vast!

Enkele gemeenteleden werden bereid gevonden om zich hiervoor in te spannen. Ze gingen voortvarend aan het werk en legden contacten met een aantal orgelbouwers en bevriende musici, alsmede burgerlijke en kerkelijke instanties. Een van de taken van deze orgelcommissie was om naast de noodzakelijke grondige restauratie van het Staandaard-orgel ook de mogelijkheden voor een vervangend orgel te onderzoeken en inventariseren. Al spoedig kwamen wat dat betreft twee orgels in beeld die in de oude kerk van Driel goed van pas zouden kunnen komen: een Willis/Bishop-orgel uit het Engelse Frinton, gebouwd in 1876 en in opslag bij een Nederlandse orgelbouwer, en het uit 1972 stammend Blank-orgel van de Synodaal Gereformeerde Gemeente te Opheusden; dit laatste orgel stond op het punt om na uitbreiding van de kerk vervangen te worden door een groter instrument. In januari 2001 diende zich op de valreep nog een derde orgel aan, het in 1902 door de Engelse firma Conacher gebouwde orgel in de zojuist gesloten Jerusalem Chapel te Pont Rhydy-fen, gelegen nabij Swansea in het zuiden van Wales. Het moet gezegd worden dat dit orgel de harten van de commissieleden had gewonnen nog voordat ze het hadden gehoord! Immers, in een eerdere fase was de commissie al danig onder de indruk geraakt van het Conacher-orgel in de Gerefor-

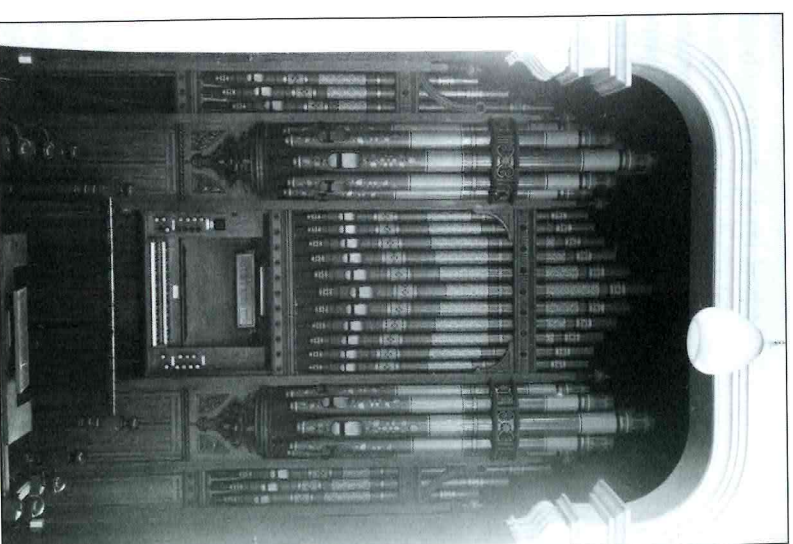
meerde kerk te Sprang Capelle. Dit was weliswaar niet te koop, maar de liefde voor Engelse orgels was er niet minder om. En dan nu, een Conacher-orgel in Wales dat waarschijnlijk wel te koop was? Dat moest het zijn!

Het nieuwe orgel

Op een gemeentewond in februari 2001 werd een presentatie gegeven van de drie hierboven genoemde orgels, elk met een specifiek gezicht, geluid en prijskaartje. Van de mogelijkheid tot een peperdure restauratie van het oude orgel was inmiddels unaniem afgezien. De voorkeur voor het Conacher-orgel viel bij de aanwezige gemeenteleden in goede aarde, waarna jlijngs plannen werden gemaakt om naar Wales af te reizen en nader kennis te maken met dit instrument. Het te zien, te voelen, te horen!

Pont Rhydy-fen was ooit een welvarende plaats met een kopermijn, goed voor een grote werkgelegenheid. Na de sluiting van de mijn waren de jongeren in rap tempo vertrokken om elders werk en geluk te zoeken. Wat uit de gloriejaren overbleef waren een aquaduct ten behoeve van de mijn en de Jerusalem Chapel. Na de leegloop van het stadje was deze 800 zitplaatsen tellende kerk voor het handjevol achtergebleven mensen veel te groot (en te duur) geworden. In 1999 werd het gebouw gesloten voor de eredienst. En het orgel zweeg...

Het resultaat van de reis naar Wales was dat de commissie, in-

Het Conacher-orgel op de oorspronkelijke locatie, de Jerusalem Chapel in Pont Rhydy-fen. (foto FW)

middels versterkt met een externe adviseur, de op het gebied van Engelse orgels zeer deskundige Dave Lazoe uit Hilversum, de kerkvoogdij middels een uitgebreid rapport adviseerde om tot aankoop van het Conacher-orgel over te gaan. Aldus geschiedde!

Aan de firma Freestra, orgelrestaurateurs te Grootegast en gespecialiseerd in Engelse orgels, werd opdracht gegeven om het orgel over te brengen naar Nederland en het na een ruime tijd van acclimatisering - het instrument had in een nogal vochtige ruimte gestaan - in de Hervormde Kerk van Driel weer op te bouwen. Tevens werden er plannen ontwikkeld en uitgewerkt voor vernieuwing van het interieur van de kerk. Zo moest onder andere het orgelbalkon vergroot worden, waarbij het uit Pont Rhod-y-fen afkomstige koorhek prachtig als balustrade kon dienen, met niet te vergeten de klok die in 1843 door de zondagschool aan de Jerusalem Chapel was geschonken. Van de gelegenheid kon tevens gebruik gemaakt worden om een nieuw verwarmingsstelsel aan te leggen, compleet met automatische vochtregulering; dat zou zeker geen kwaad kunnen!

Door de besluitvaardigheid van de kerkvoogdij enerzijds en de vasthoudendheid en tomeloze inzet van de vele vrijwilligers anderzijds, is een project gerealiseerd dat naar onze stellige overtuiging tot in lengte van dagen zal getuigen van Geloof in de Toekomst!

De firma Conacher nader bekeken

Peter Conacher, grondlegger van het gelijknamige bedrijf, werd geboren in Schotland in het jaar 1823, een tijd waarin er weinig orgels in Schotland waren en ook weinig kansen voor een toekomst in de orgelbouw. Hij vertrok naar Leipzig, waar hij aan de slag ging als leerling-orgelbouwer en stemmer.

Bij zijn terugkeer naar Engeland ging hij werken bij gerenommeerde orgelbouwers, zoals Hill & Sons en Walker & Sons.

Toen laatstgenoemde firma hem uitzond naar Huddersfield Chapel in Huddersfield om daar aan hun nieuwe orgel te werken, zag hij, in dit gebied met veel groei, mogelijkheden om een eigen zaak te beginnen. In 1854 startte Peter Conacher samen met zijn partner Brown een bedrijf. Spoedig daarna vertrok Brown echter naar Londen.

Joseph H. Hebblethwaite, eveneens woonachtig in Huddersfield en bovendien muzikiefhebber, werd Peters nieuwe partner; met diens

financiële hulp werd er een nieuwe werkplaats in George Street gebouwd, uitgerust met onder andere een door een kleine stoommachine aangedreven cirkelzaag.

In de montagehal van de fabriek werden vaak op nieuwgebouwde instrumenten voor grote groepen luisteraars concerten gegeven door twee jonge organisten: Albert L. Peace (later was hij de Dr. Peace van St. George's Hall in Liverpool) en Walter Parratt (later Sir Walter Parratt, Master of the Royal Music).

Na het overlijden van Joseph H. Hebblethwaite, kwam de broer van Peter bij de firma; hun eerste gezamenlijke project was het bouwen van een orgel voor een grote tentoonstelling, de Yorkshire Exhibition van 1866. Dit instrument werd bekroond met een eremedaille en later verkocht aan de Huddersfield Parish Church.

In 1873 werd de werkplaats Springwood Organ Works geopend. Men zei dat het in die tijd de grootste en best geoutilleerde fabriek was in heel Engeland. Tachtig vakmensen bouwden er met behulp van door één grote stoommachine aangedreven apparaten per jaar ongeveer dertig grote orgels.

Na beëindiging van een stage in Frankrijk bracht Joseph H. Conacher, zoon van Peter, een aantal Franse orgelbouwers mee naar huis om bij het familiebedrijf te komen werken. Mede door hun invloed kreeg het bedrijf een steeds groter aanzien. Een zeer grote brand in de werkplaats Springwood Organ Works in 1910 maakte echter een abrupt einde aan het toenemende succes. De ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog afnemende nieuwbouw van bedehuizen luidde bovendien een tijd in waarin ook de orgelbouw onder zware druk kwam te staan. De erop volgende periode, die van de crisissen en de Tweede Wereldoorlog, werd vele van de oude, gevestigde Britse orgelbouwers fataal; ze zagen zich dan ook genoodzaakt hun bedrijf sluiten.

Het bedrijf van Conacher, dat nog immer een goede naam bezat, bleef bestaan in, zoals dat tegenwoordig heet, afgeslankte vorm. Anno 2003 komt de firma Peter Conacher & Company Ltd voor op de door de Conservation Unit of The Museums and Galleries Commission samengestelde lijst van erkende orgelrestaurateurs. Naast het gewone onderhoudswerk aan orgels is men gespecialiseerd in restauratie- en conserveringswerkzaamheden van onder andere pijporgels en harmoniums. Tevens werkt de firma als onderaannemer voor andere orgelbouwers.

De firma Feenstra nader bekeken

De orgelbouwfirma Feenstra werd in 1987 in het Groningse Grootegast opgericht door Fokke-Rinke Feenstra. Hij was kort daarvoor zo geboeid geraakt door een uit Engeland afkomstig orgel in zijn woonplaats, dat hij zijn studie bouwkunde aan de HTS had opgegeven om zich geheel aan de orgelbouwkunst te kunnen wijden. Van meet af aan heeft hij zich gespecialiseerd in Engelse historische orgels uit de 19de eeuw. Met de eerste instrumenten die hij restaureerde oogste Feenstra direct al veel lof. Een deskundige schreef in 1987: "We kunnen nog veel van deze jonge orgelbouwer verwachten!"

Sindsdien hebben vele bijzondere historische instrumenten, groot en klein, en van verschillende bekende Engelse orgelmakers, via de werkplaats van Feenstra hun weg gevonden naar kerken, kapellen en particulieren in Nederland en Duitsland. De verwachtingen waren al snel uitgekomen!

Bij de restauratie van de over het algemeen vrijwel geheel mechanische instrumenten wordt het oorspronkelijke ontwerp als uitgangspunt genomen en zoveel mogelijk intact gelaten. Waar onderdelen gedeeltelijk of zelfs geheel ontbreken, worden deze met grote zorgvuldigheid gecompleteerd of nieuw gemaakt. Uit Engeland overgekomen en door Feenstra gerenoveerde orgels bevinden zich onder andere in Almelo, Drielhuis en De Krim, terwijl in Duitsland het orgel in Neuenhaus niet vergeten mag worden. In 2001 werd in de Stephanuskirche te Leverkusen een vernieuwd, uit Londen afkomstig orgel

in gebruik genomen, drieklaviers met 32 registers en daterend uit 1872. De restauratie en uitbreiding van dit orgel, alsmede de geheel nieuwe kas, vormen tot nu toe het onbetwiste hoogtepunt in de relatief korte geschiedenis van de inmiddels uit vier personen bestaande firma Feenstra. Het Conacher-orgel van Driel is in goede handen!

April 2003.

Orgelbouwer Fokke-Rinke Feenstra aan het werk in Driel. (foto CVC)

Het Conacher-orgel in de Hervormde Kerk te Driel

- Tekst en foto's: Dave Lazoe -

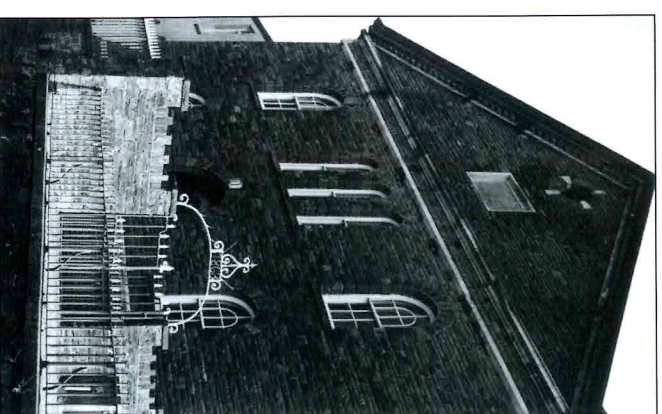
Kennismaking

Eind 2000 werd ik door Freek Witthaar, een van de organisatoren van de Hervormde Kerk te Driel, gevraagd of ik bereid was de orgelcommissie van deze kerk te adviseren bij de mogelijke aankoop van een Engels orgel. Na een kennismaking met de leden van de orgelcommissie heb ik deze opdracht, zij het met enige schroom, aannvaard.

Orgelmaker Feenstra had de orgelcommissie aangeraden naar Wales af te reizen, om daar in de Welsh Presbyterian Jerusalem Chapel te Pont Rhyd-y-fen een instrument te bekijken van orgelmaker Conacher. Volgens Feenstra zou dit instrument bijzonder geschikt zijn als opvolger van het Standaard-orgel in Driel.

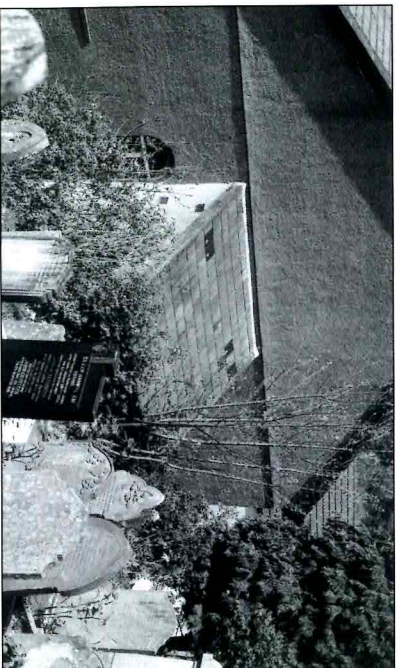
In mei 2001 hebben wij uitgebreid kennis kunnen maken met het Conacher-orgel en waren dermate onder de indruk, dat, na het nemen van enige "ambtelijke" hindernissen, al snel werd besloten tot aankoop van dit bijzondere instrument.

Het werd in 1902 als opus 1172 voor GBP 325,- gebouwd door de bekende orgelmaker Peter Conacher & Co. *The Old Firm* uit Huddersfield, Engeland. Speciaal voor de plaatsing van dit instrument werd een orgel "kamer" aan de kerk gebouwd. Het instrument is trefzeker en duurzaam gebouwd. Duidelijk zichtbaar is de gebruikelijke Victoriaanse standaardisering in de

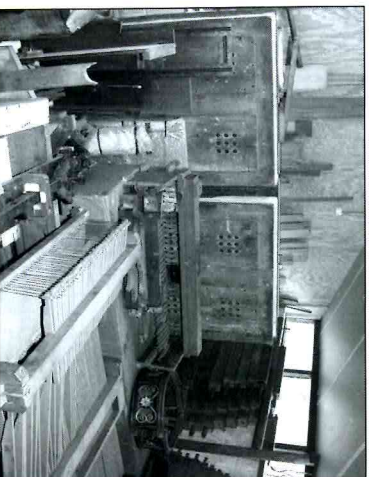
De Welsh Presbyterian Jerusalem Chapel te Pont Rhyd-y-fen.

Zicht op de voor het
Conacher-orgel in 1902
aangebouwde
"orgelkamer".

orgelbouw, noodzakelijk door de enorme vraag naar orgels in die tijd, waarbij gebruik werd gemaakt van onderdelen die voor elk instrument gelijk waren. Ook het front vertoont kenmerken die specifiek genoemd kunnen worden voor het werk van de firma Conacher. Vergelijking met andere instrumenten van Conacher uit de bouwtijd van dit orgel laat zien dat de disposities grote overeenkomsten vertonen.

Het orgel in opslag bij
orgelmaker Feenstra.

Het onderhoud van het instrument is gedurende een groot aantal jaren - de laatste stembeurt vond plaats in 1998 - in handen geweest van een lokale vertegenwoordiger van de firma Walker & Sons uit Londen. Deze vertegenwoordiger had een goed contact met de plaatselijke organist en het onderhoud, inclusief kleine reparaties, is regelmatig en met zorg en respect voor het instrument uitgevoerd. Het orgel is in nagenoeg originele toestand bewaard gebleven. Medio 2001 werd het gedeelte gemonteerd en naar Nederland vervoerd. Doordat het in de kapel in Pont Rhyd-y-fen erg vochtig was, bleek het noodzakelijk het instrument gedurende een periode van ruim een jaar te laten acclimatiseren in een drogere omgeving. Bij de overplaatsing naar Driel door orgelmaker Feenstra is het orgel niet gerestaureerd, maar zijn *conserveerde*

werkzaamheden en kleine correcties uitgevoerd. Wel was het noodzakelijk de houten onderdelen van het orgel voornamelijk preventief tegen houtworm te behandelen.

Kas

Daar het orgel in Pont Rhyd-y-fen in een speciaal aangebouwde orgel"kamer" stond, was er van een orgelkas eigenlijk geen sprake. Slechts de frontzijde van het orgel had een onderbouw van *pitch pine* met hierop beschilderde frontpijpen in open opstelling. Het front bestaat uit een vlak middenveld van 11 pijpen, met daarnaast twee ronden torens van elk 5 pijpen. Hiernaast zijn twee kleine vlakke velden aangebracht, elk met 3 pijpen. Het gehele front is sprekend en bevat de grootste pijpen van de Open Diapason 8' en de Gamba 8'.

Detail van de
beschilde
frontpijpen.
(Wales, mei 2001)

Het meest opvallend aan het smaakvol gedecoreerde front zijn de gebogen houten steuningen bovenin de beide pijptorens. Tussen deze ringen zijn (gesmede) metalen versieringen aangebracht, die kenmerkend zijn voor de vormgeving van instrumenten van Conacher.

De voor Conacher kenmerkende sterlijsten van de torens van het front.

In Driel staat het instrument vrij opgesteld tegen de achterwand van het orgelbalkon. Dit maakte de vervaardiging van in stijf- en houtsoort bijpassende zijwanden noodzakelijk. In de linkerzijwand zijn uitneembare panelen aangebracht, die de toegang tot het binnenwerk van het orgel vergemakkelijken. De houten onderbouw van het front is van vele laklagen ontdaan en opnieuw gebeitst.

Windvoorziening

Het orgel heeft één grote, originele magazijnbalg van ruim voldoende capaciteit. Onder de magazijnbalg zijn twee schepbalgen aangebracht, waarmee het instrument handmatig van wind kan worden voorzien. In Pont Rhyd-y-fen bestond deze handbediening uit een lange houten pompstok, die zich aan de linkerzijde binnenin het instrument bevond, toegankelijk door een klein deurtje, links naast de klaviatuur. De ruimte in het orgel voor de "pomper" was zeer nauw, tijdens de diensten werd voornamelijk door schoolkinderen gepompt.

De herstellde magazijnbalg met de originele gietijzeren gewichten.

Achter de kapel was in een apart stenen "schuurtje" een oude, totaal doorgeroeste windmachine geplaatst, die ten tijde van het bezoek niet meer bruikbaar was. Deze windmachine was al geruime tijd niet meer geschikt voor het orgel: de onderhoudsmedewerker van de firma Walker drong er regelmatig op aan deze te vervangen door een exemplaar *worthy of your organ*. De plaatsing van de windmachine buiten de kapel was verre van ideaal: koude en vuile lucht werd aangezogen en naar het orgel getransporteerd, terwijl de kapel verwarmd was. Dat het instrument deze jarenlange toevoer van koude en vuile orgelwind in de verwarmde kapel goed heeft doorstaan, is een bewijs van de kwaliteit van het werk van de firma Conacher.

Tijdens het bezoek aan Wales werd handmatig "gepompt". De plaatsing van het orgel op het balkon in Driel maakte het mogelijk de pompstok om te leggen naar de linkerzijwand van het orgel, zodat de "pomper" wat meer bewegingsruimte heeft.

Op het bovenblad van de magazijnbalg bevinden zich de originele gietijzeren gewichten, voorzien van (ingegoten) initialen van de orgelbouwer. De balg is door Feenstra schoongemaakt en op lekkages gecontroleerd. De windkanalen zijn van hout, en zijn, evenals de magazijnbalg, blauw geverfd. Al het pijpwerk wordt gevoed uit de magazijnbalg en spreekt op dezelfde druk.

Pas nu wordt voldaan aan het verzoek van de stemmer van de firma Walker. Achter het orgel is een gereviseerde windmachine van de firma Watkins & Watsons in een dubbele-geluidsisolerende kist geplaatst. De windkanalen zijn opnieuw geschilderd en gecontroleerd op windlekages.

Windladen

De windladen zijn origineel en vervaardigd uit *sigar piite*, van degenlijke makelij en in zeer goede staat. Enige jaren geleden zijn alle windladen nagekeken en voorzien van een laag groene verf. Feenstra heeft de laden gereinigd en weer in de originele grijs-blauwe kleur geverfd. Plaatsing van het pijpwerk is op beide laden in C- en Cis-opstelling, met de kleinste pijpen in het midden. De pijpproosters zijn van maho-

nie. Het Great Organ en het Swell Organ zijn voorzien van op alle punten goed toegankelijke, achter elkaar geplaatste mechanische sleepplaten; het Pedal Organ heeft twee windladen, van dezelfde materialen en constructie als de manuaalwindladen, maar dan pneumatisch. De voorlagen zijn geschoefd. In de manuaalwindladen zijn 62 ventielen aangebracht; de laagste tonen zijn voorzien van twee ventielen per toets. Al het draadwerk is van fosforbrons. Enkele ventielen zijn door Feenstra opnieuw beleerd, van de overige is het leer enigszins opgeruwd.

De Bourdon 16' is ter hoogte van de balg rechts in het orgel geplaatst, haaks op het front; de Bass Flute 8' is links in het orgel geplaatst, eveneens haaks op het front. Deze laden zijn, evenals de manuaalwindladen, degelijk en logisch gemaakt en functioneren betrouwbaar en precies. In de membranlatten zijn ronde openingen geboord, waarop

Pedalblade met weggenomen voorlagen. Membranen, pistons en ventielen zijn goed zichtbaar.

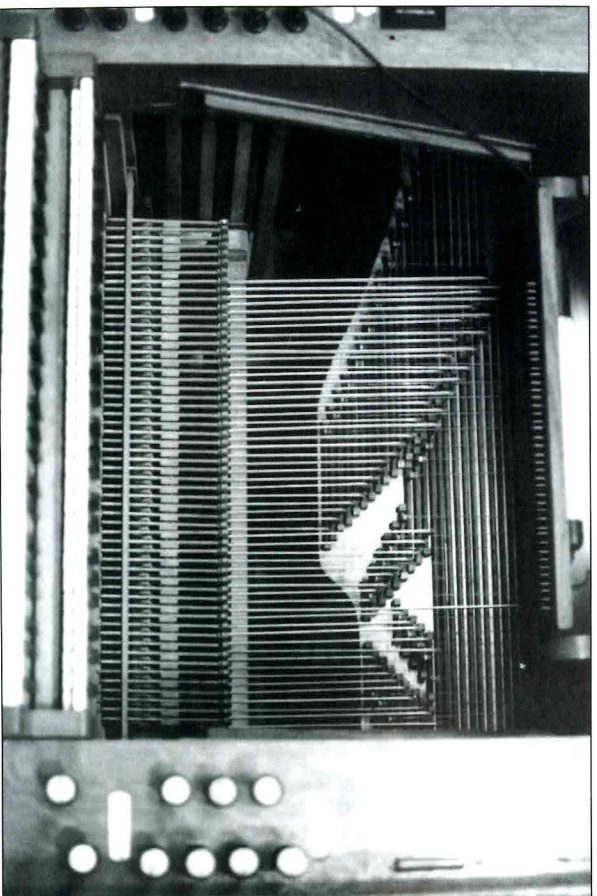
rechthoekige stukken leder zijn geplakt, de membranen. De fraaie pneumatiekpistons zijn van gedraaid zacht hout. De ventielen worden geopend wanneer de pneumatische balgen in de windlade worden ontladen. De loden pneumatiekbuizen zijn door Feenstra door nieuwe vervangen.

Zwelkast

Het Swell Organ is geplaatst in een goedwerkende en bijzonder effectieve zwelkast. Deze zwelkast is enkelwandig, met twee lagen hout en de planken kruislings op elkaar aangebracht, en toegankelijk door een smalle deur in het midden. Aan beide zijden van deze deur zijn dikke verticale jaloezieën aangebracht. Deze worden bediend door een smeedijzeren *lift-down* zweltrrede, die rechts van het pedalklavier is aangebracht. Het omgaan met deze constructie behoeft enige oefening, maar is even effectief als een gebalanceerd zwelpedaal. De jaloezieën lopen soepel en worden dichtgetrokken door een in het orgel aangebracht gietijzeren tegengewicht, dat is opgehangen aan een houten balk en hierop verstelbaar, waardoor de trekkracht door middel van dit gewicht te regelen is. Voor extra toegang tot de stemkranken van de Cornopean 8' zijn er onder de jaloezieën twee uitneembare houten luiken aangebracht; hierdoor is dit tongwerk vanaf het steinpad van het Great Organ snel en makkelijk te stemmen. Het houtwerk van de zwelkast is schoongemaakt en opnieuw geveerd.

Mechaniek

De grotendeels houten mechaniek van het orgel is fijnzinnig geconstrueerd; alle onderdelen zijn gemakkelijk toegankelijk voor onderhoud en fijnafregeling. Alle onderdelen zijn origineel. De gehele manuaalmechaniek is in een houten constructie (*chassis*) gevat, die als één geheel kan worden uitgenomen. Tijdens de kennismaking met het orgel functioneerde alles probleemloos en geruisloos, mede dankzij het regelmatige en goedverzorgde onderhoud door de firma Walkker. De welken zijn van zwart gelakt staal. Beide manualen zijn geheel mechanisch en het instrument heeft een prettige speelhard, zelfs bij gebruik van de octaalkoppel.

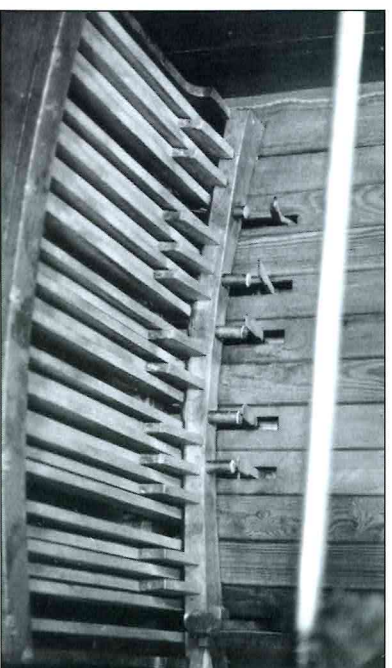

Klaviatuur met weggenomen lessenaar en goed zicht op de mechaniek. (Wales, mei 2001)

Door Feenstra is de gehele mechaniek nagezien en opnieuw afgeregeld. De stalen onderdelen zijn geschuurd en opnieuw zwart gelakt. De houten onderdelen zijn schoongemaakt en in de lijnolie gezet. Alles is gecontroleerd op een zo soepel mogelijke gangbaarheid.

De beide pedaalregisters zijn voorzien van een goede en precies reagerende pneumatische tractuur, gebruikelijk in laat-Victoriaanse orgels. De registerbediening van de manualen is geheel mechanisch, de pedaalstemmen worden door middel van toevoerventielen van wind voorzien; deze ventielen zijn in de magazijnbalg aangebracht.

Zoals gebruikelijk in Victoriaanse orgels zijn er enkele zogenaamde *composition pedals* aangebracht, waarmee door het indrukken van een smeedijzeren voetrede, boven het pedaalklavier aangebracht, bepaalde (vaste) registercombinaties kunnen worden ingeschakeld: twee (piano en forte) voor het Great Organ, twee (piano en forte) voor het Swell Organ en een *reversible* (één keer indrukken is "aan", nogmaals drukken is "uit") voor de koppel van het Great Organ naar het pedaal. De *composition pedals* zijn door Feenstra afgeregeld en vergemakkelijk-

Pedaalklavier met "composition pedals" en "litch-down" zwelrede. (Wales, mei 2001)

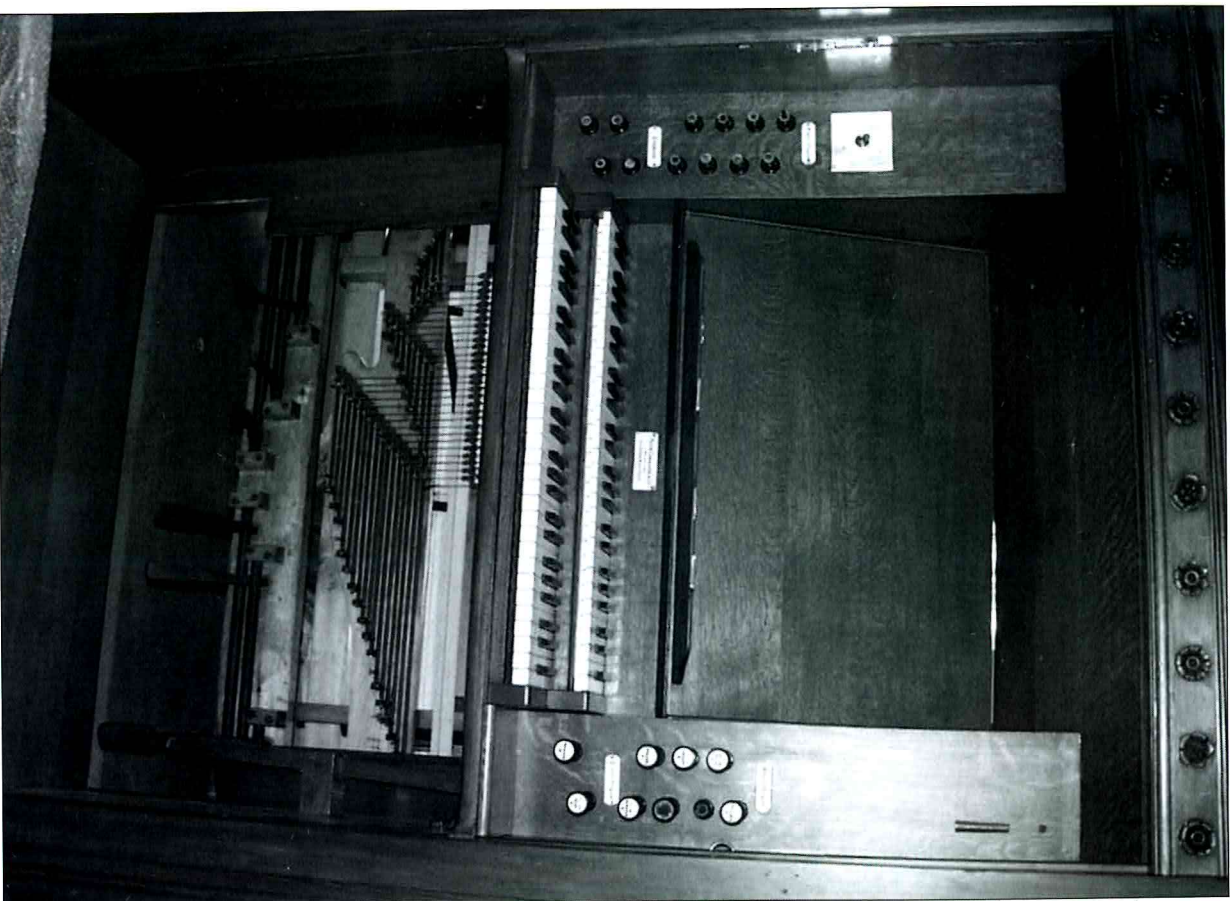
ken na enige oefening het snel wisselen van registratie. Achter het welkenbord van het pedaal bevindt zich het relais voor de pneumatische pedaaladen.

Beide pneumatische pedaaladen zijn voorzien van nieuwe loden pneumatiekbuizen. De lade van de Bass Flute 8', oorspronkelijk geplaatst ter hoogte van de manuaalwindladen, is in Driel iets lager geplaatst, zodat toegang tot de stengang tussen beide manuaalwerken via de linkerzijwand mogelijk is geworden.

Klaviatuur

De klaviatuur van het orgel bevindt zich middenin de onderbouw van het front. De manuaal-ondertoetsen zijn met *ivorie* (kunstivoor) belegd, enige jaren geleden aangebracht ter vervanging van het originele, beschadigde ivoren toetsbeleg. De manuaalboventoetsen zijn van ebbenhout. De bakstukken zijn van eikenhout. Het (concave) pedaalklavier is geheel origineel. Door vochtinwerking moest van enkele manuaalondertoetsen het beleg opnieuw worden verlijmd. Ook de houten opzetten van de pedaalboventoetsen zijn opnieuw verlijmd.

De registerknoppen zijn van ebbenhout; enkele beschadigde exemplaren zijn door een gespecialiseerd bedrijf in Engeland nagemaakt. In deze knoppen zijn ivoren naampaaltjes aangebracht; deze zijn gebleekt en de belettering is opnieuw ingevuld.

De klaviatuur in reparatie bij de firma Feenstra te Groenegast, april 2003

De muziklessenaar en de panelen met de registerknoppen zijn van eikenhout. In het rechterpaneel van de registerknoppen is een *tell-tale* aangebracht, een aan de balg verbonden draad waaraan een messing gewichtje is opgehangen. Aan de stand van dit gewichtje kan worden afgelezen hoeveel wind zich in de magazijnbalg bevindt, want wanneer de balg zakt gaat het *tell-tale* gewichtje omhoog. De lessenaar kan in zijn geheel worden uitgenomen voor het bereiken van de achtergelegen mechanieken. Er is een nieuwe schakelaar voor de windmachine aangebracht, die eveneens de verlichting van de klaviatuur inschakelt. Ontsiende gaten in de zijpanelen, van schakelaars en dergelijke, zijn gedicht. De klaviatuur kan door twee van glas voorziene schuifdeurtjes worden afgesloten. De manuaalomvang is C-g^{'''} (56 toetsen), de pedaalomvang C-f' (30 toetsen).

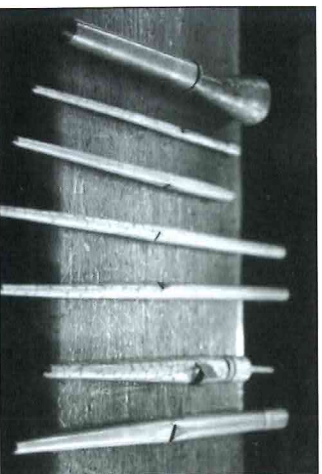
*De verkropte
frontpijpen van het
middenveld. De grijze
pijpen zijn van de
Dulciana 8.*

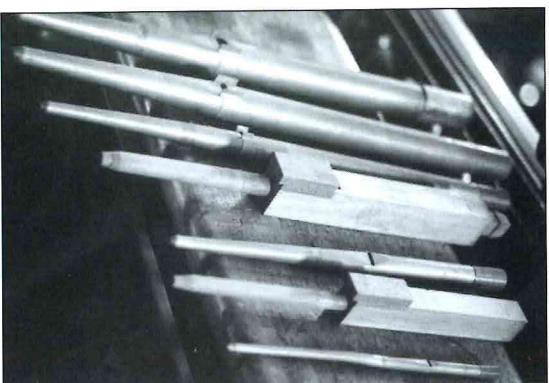
Pijpwerk

Het pijpwerk is geheel origineel, compleet en zeer goed bewaard, en door deskundig onderhoud vrijwel onbeschadigd. De frontpijpen, bestaande uit pijpwerk van de Open Diapason 8' en de Gamba 8', zijn van zink en voorzien van opgeschilderde ornamenten in bruin-, groen- en goudtinten. Deze ornamenten zijn in goede staat en zijn kenmerkend voor het Victoriaanse orgel. Enkele frontpijpen van het middenveld zijn op curieuze wijze vertropt.

Het pijpwerk is opgesteld in C-Cis-opstelling, met de kleinste pijpen in het midden. Het groot octaaf van de Gamba 8' is van zink. De houten pijpen zijn van fijndradig naaldhout, de voorslagen zijn van hardhout (mahonie). De metalen pijpen zijn gedeeltelijk voorzien van stemringen (prestanten en de kleinste pijpen van de strijkers) en gedeeltelijk van expressions (grote pijpen van de strijkers). De open houten pijpen hebben metalen stenslappen. Van de Violin Diapason is het groot octaaf van hout (open, gedeeltelijk vertropt pijpwerk met houten stenschuiven).

Pijpwerk Swell Organ, met v.l.n.r.: Cornopean 8', Harmonie Piccolo 2', Gemshorn 4', Voix Célestes 8', Salicional 8', Rohr Flöte 8' en Violin Diapason 8'. (Wales, mei 2001)

Pijpwerk Great Organ, met v.l.n.r.: Open Diapason 8', Gamba 8', Dulciana 8', Stopped Diapason 8', Principal 4', Stabe Flöte 4' en Fijfteenth 2'. (Wales, mei 2001)

Kijkje op een tong van de Cornopean 8'.

Het pijpwerk van het tongwerk Cornopean 8' verkeert in uitstekende staat en blijft goed op stemming. De steevels zijn van orgelmetaal, de schalbekers "spotted". Het pijpwerk van alle metalen stemmen van manuaal 1, het Great Organ, is van dikwandig *common* orgelmetaal; het metalen pijpwerk van manuaal 2 is van *spotted metal*, behalve de Violin Diapason 8' en Gemshorn 4' die weer *common* zijn. De Rohr Flöte 8' heeft losse hoeden, die door stevig blauw papier op hun plaats gehouden worden. Het pijpwerk van deze stem heeft grote metalen zijbaarden. De grootste 12 pijpen van de Rohr Flöte 8' zijn van hout (gedekt); deze pijpen dienen ook voor het groot octaaf van de Salicional 8' (*groovent bass*). De Voix Célestes begint op klein c en heeft 44 pijpen. Al het pijpwerk is voorzien van kernsteken, echter géén zaagkeren, en is niet uitzonderlijk hoog opgesneden. De beide gedekte pedaalstemmen zijn van fijndradig naaldhout. De grootste pijpen van de Bourdon 16' zijn voorzien van permanent en op toonhoogte dichtgeschroefde deksels. Al het metalen pijpwerk is voorzien van de registernaam, gestempelde toonhoogte-aanduiding en het opusnummer van het orgel. Op het houten pijpwerk zijn deze aanduidingen met verf aangebracht of gestempeld (gesjabloniseerd). Opvallend is het dat bij veel registers nog een origineel etiket van de firma Conacher aanwezig is, met vermelding van het opusnummer en de registernaam.

Al het pijpwerk is door Eenstra schoongemaakt en op intonatiegebreken gecontroleerd.

In het pijpwerk zijn de registernaam, de toonhoogte en het opusnummer gestempeld. Hier is ook het label van de firma Conacher met het opusnummer en de registernaam zichtbaar.

Klank

Hieronder volgt een summierende beschrijving van de diverse afzonderlijke stemmen en de totaalklank.

Great Organ:

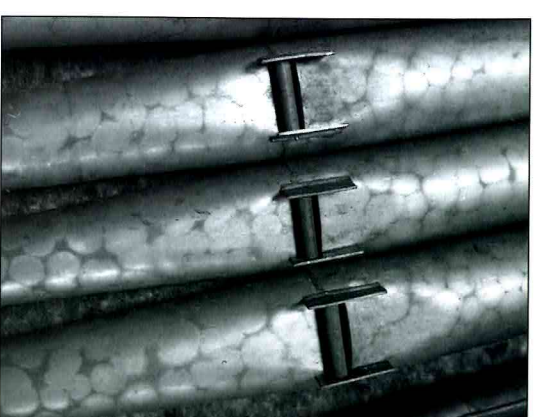
De **Open Diapason 8'** (56 pijpen) is de ruggengraat van het orgel. Deze stem, in de offerte van Conacher vermeld als *large*, is dusdanig vol en grondtonig getintoneerd dat alleen al hiermee de gemeentezang begeleid kan worden; het is echter geen "bonkige" of dofte klank, die de latere Open Diapasons - vaak met beleerde bovenlabia - kenmerkt. De **Principal 4'** (56 pijpen) is iets milder van klank en de **Fifteenth 2'** (56 pijpen) wordt weer iets zachter. Deze drie stemmen sluiten naadloos bij elkaar aan en worden gekenmerkt door een fraaie, milde en boventoonrijke klankopbouw. De **Gamba 8'** (56 pijpen) is een stevig klinkende strijker, die in klanksterkte één stapje minder luid is dan de Open Diapason. Hierna volgt in klanksterkte de warm en wollig klinkende **Stopped Diapason 8'** (56 pijpen). Deze stem laat zich uitstekend combineren met de eveneens uit houten, maar dan open pijpwerk bestaande lieflijke **Suabe Flute 4'** (56 pijpen); dit typisch Engelse register is een vinding van orgelmaker William Hill, een van de leermeesters van Conacher. De zachtste stem op het Great Organ is de fraaie **Dulciana 8'** (56 pijpen), een zeer zachte, eng getintoneerde strijker van grote klankschoonheid die vooral geschikt is voor het begeleiden van de (zachte) stemmen van het Swell Organ. De combinatie Stopped Diapason 8'/Dulciana 8' is uitzonderlijk fraai.

Met zeven stemmen is het Great Organ een veelzijdig, volledig en zelfstandig manuaal, gekenmerkt door de gelijkmatige opbouw in intensiteit van de diverse stemmen, die een mooi en vrijwel naadloos crescendo mogelijk maken. Voor deze stapsgewijze klankopbouw is het Great Organ niet afhankelijk van de stemmen van het Swell Organ.

Swell Organ:

De **Violin Diapason 8'** (56 pijpen) is de dragende stem van dit manuaal; deze is enger getintoneerd dan de Open Diapason van het Great en wat strijkender en milder getintoneerd. Het groot octaaf van dit register heeft open houten pijpen. De **Salicional 8'** (44 pijpen, groot octaaf uit Rohr Flöte 8') is een milde strijker met kleine houten

rolbarden, die in klankintensiteit tussen de Gamba 8' en Dulciana 8' van het Great Organ ligt. De **Voix Célestes 8'** (44 pijpen, vanaf c) is een zacht getintoneerd, zwevend gestemd register, gekenmerkt door een typisch Engelse klank, zachter en mysterieuzer klinkend dan de Franse of Duitse gelijknamige registers, en laat zich behalve met de Salicional 8' ook mooi combineren met de Gamba 8', de Dulciana 8' en zelfs de Stopped Diapason 8' van het Great Organ. De **Rohr Flöte 8'** (56 pijpen), waarbij de invloed van de Duitse orgelmaker Edmund Schulze is te herkennen, kenmerkt zich mede door de ronde opsnede door een krachtig donkere en omfloerste toon. Dit register is behalve als begeleidingsstem ook uitermate geschikt als solostem. De **Genshorn 4'** (56 pijpen) is de enige vier-

Drie pijpen van de Salicional 8' met houten rolbarden.

Acht pijpen van de Rohr Flöte 8'. Let op de opsnede en de grote zijbarden.

voetsstem op het Swell Organ en heeft een volle toon, die een goede overgang vormt tussen de diverse acht-voetsstemmen en de tintelende, krachtig overblazende **Harmonic Piccolo 2'** (56 pijpen, overblazend vanaf c). Het enige tongwerk op het Conacher-orgel is de **Coriopian 8'** (56 pijpen). Deze stem is bruikbaar in de totaal-klankopbouw van het Swell Organ, maar is ook uitermate geschikt als solo-stem. De klank houdt het midden tussen een milde, rond geïntoneerde trompet en een sterk geïntoneerde hoboe. Door de aanwezigheid van de (boven)octaalkoppel, niet uitgebouwd, en de effectieve zwelkast is op dit manuaal op bescheiden wijze het typisch Engelse *fill swell* effect te bereiken, uitermate geschikt voor een buitzaame begeleiding van de samenhang of de begeleiding van een koor.

Ook voor dit manuaal geldt dat het een zelfstandig geheel vormt, met eveneens een zeer gelijkmatige klankopbouw. De zwelkast maakt het mogelijk de tutti-klank te beïnvloeden. Op logische wijze is hier het accent gelegd op boventonen, de Harmonic Piccolo 2' is zelfs iets pittiger van klank dan de Fifteenth 2' van het Great Organ.

Pedal Organ:

De grote "dragende kracht" op dit orgel is de **Bourdon 16'** (30 pijpen). Wat de firma Conacher hier heeft weten te bereiken met houten gedekte pijpen is ongelooflijk. Deze stem heeft veel grond en grote draagkracht en voorziet het instrument van een stevige "body". Opmerkelijk is echter dat deze stem zich eveneens goed mengt met de zachtere stemmen van het orgel. De gedekte **Bass Flute 8'** (30 pijpen) is wat milder geïntoneerd dan de Bourdon 16'. Hoewel beide pedaalstemmen geplaatst zijn op pneumatische laden, spreken ze snel, betrouwbaar en correct aan, de klank komt niet na.

Samenvattend

Hoewel hier sprake is van een laat-Victoriaans orgel, kan de klank ervan worden gekenmerkt als helder, bijzonder buitzaam, doorzichtig en boventoonrijk. Het klankkarakter van het instrument doet, juist door deze fijnzinnige en helder boventoonrijke intonatie, meer denken aan het werk van bekende Engelse orgelbouwers als de firma's Walker of Willis, dan aan het werk van hun tijdgenoten Harrison & Harrison of Hill. Beide manualen zijn uitstekende zelfstandige eenheden, maar ook gekoppeld sluiten alle stemmen naadloos bij elkaar aan. Het ontbreken van een vulstem is, door de aanwezigheid van twee 2-voets stemmen en de effectieve (boven)octaalkoppel op het Swell-organ, geen groot gemis. De slag van de tremulant is door Feenstra wat langzamer afgeregeld dan in Pont Rhyd-y-fen het geval was.

Het instrument is bijzonder geschikt als begeleidingsinstrument voor gemeente- en koorzang, maar kan door de ruime bezetting en diversiteit in klankkleuren ook uitstekend als solo-instrument worden ingezet.

De originele ivoeren
Conacher-naamplaat.

Dispositie:

Manuaal 1 (Great - C-g ^{'''})		Manuaal 2 (Swell - C-g ^{'''})		Pedaal (C-F)	
Open Diapason (z/cm)	8' ⁵⁶ / ₃₂	Violin Diapason (h/cm)	8' ⁵⁶ / ₃₂	Bourdon (h)	16' ³⁰ / ₁₆
Gamba (z/cm)	8' ⁵⁶ / ₃₂	Salicional* (sm)	8' ⁴⁴ / ₁₆	Bass Flute (h)	8' ³⁰ / ₁₆
Dulciana (z/cm)	8' ⁵⁶ / ₃₂	Voix Celestes (sm, af c)	8' ⁴⁴ / ₁₆		
Stopped Diapason (h)	8' ⁵⁶ / ₃₂	Rohr Flöte (h/sm)	8' ⁵⁶ / ₃₂		
Principal (cm)	4' ⁵⁶ / ₃₂	Gemshorn (cm)	4' ⁵⁶ / ₃₂		
Suabe Flute (h)	4' ⁵⁶ / ₃₂	Harmonic Piccolo (sm)	2' ⁵⁶ / ₃₂		
Fifteenth (cm)	2' ⁵⁶ / ₃₂	Cornopean (cm/sm)	8' ⁵⁶ / ₃₂		
		Tremulant			

(cm = common metal/sm = spotted metal/z = zink/h = hout)
(* = groot octaaf uit Rohr Flöte 8')

Koppels

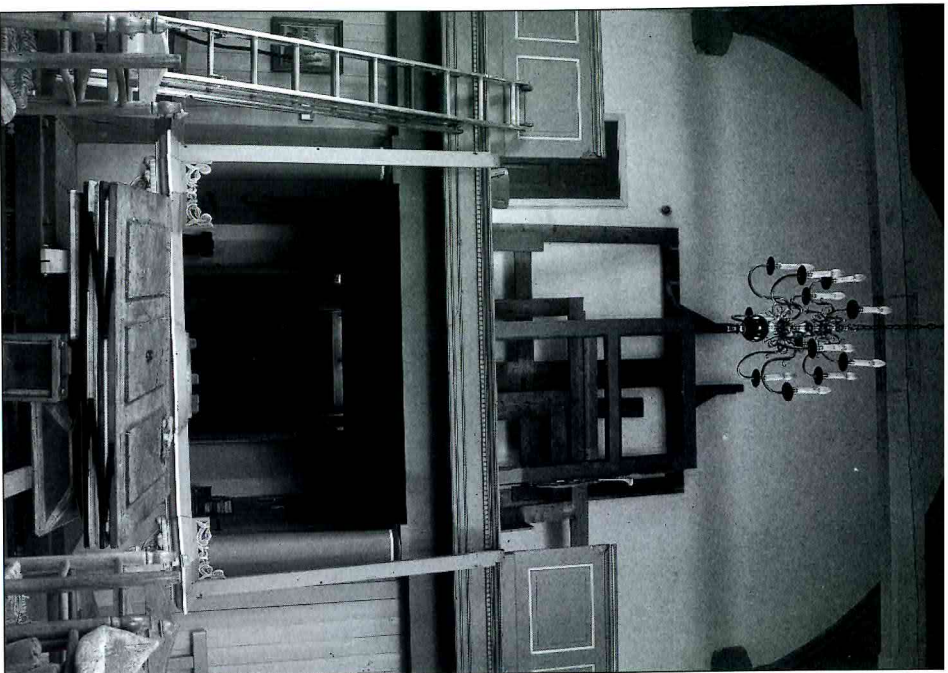
- Swell to Great (neemt -indien ingeschakeld- ook de octaalkoppel mee)
- Great to Pedals
- Swell to Pedals
- Swell Octave (niet uitgebouwd)

- 5 combinatietreden (Composition Pedals):
- 2 voor Great (piano en forte)
 - 2 voor Swell (piano en forte)
 - 1 voor koppel Great to Pedals (reversible)

Hitch-down zwelpedaal (gietijzeren tegengewicht binnenin het orgel)

Op 20 september 2002
werd het Standart-
orgel door de firma Pels
& Van Leeuwen
zorgvuldig ontmontere-
d. Tot het een passende
bestemming heeft
gevonden ligt het orgel
opgeslagen bij
voornoemde firma.
(foto CvG)

Organist Freek
Witlaar en adviseur
Dave Lazoe (r).
(foto CvG)

